

Тукаленко Інна Анатоліївна

*Кандидат філософських наук, доцент кафедри політології
Київський національний університет імені Тараса Шевченка (Київ, Україна)
<https://orcid.org/0000-0003-4169-6457>
e-mail: tukalenkoia@knu.ua*

Лященко Ірина Анатоліївна

*Кандидат політичних наук, доцент кафедри політології
Київський національний університет імені Тараса Шевченка (Київ, Україна)
<https://orcid.org/0000-0001-5444-3470>
e-mail: iral@ukr.net*

Петренко Вікторія Василівна

*Кандидат політичних наук, доцент кафедри політології
Київський національний університет імені Тараса Шевченка (Київ, Україна)
<https://orcid.org/0000-0001-5348-1803>
e-mail: vvv-556@ukr.net*

**АНТИГЕНДЕРНИЙ ТРЕНД ЯК ІНСТРУМЕНТ
НЕЛІБЕРАЛЬНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ: ТЕНДЕНЦІЇ ПРОЯВУ В
КРАЇНАХ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ**

Резюме

У статті здійснено комплексний аналіз антигендерного тренду як стратегічного інструменту неліберальної трансформації у країнах Центрально-Східної Європи. Обґрунтовано, що антигендерна політика є не лише ідеологічним маркером правоконсервативних сил, але й системним механізмом де-демократизації, спрямованим на звуження громадянських прав та демонтаж ліберальних інститутів. Визначено ключові теоретичні рамки для розуміння цього явища, зокрема концепцію «культурного відкату» (backlash) як реакції на прогресивні зміни, та «безсоромної нормалізації» праворадикального дискурсу. Пояснено, як популістські лідери використовують емоційний ресурс «моральної паніки» та «захисту нації» для легітимації авторитарних практик.

Здійснено компаративний аналіз трьох кейсів: Угорщини, Польщі та Словаччини. Встановлено, що Угорщина та Польща демонструють модель «державного антифемінізму», що базується на подвійній стратегії: «позитивних» фаміліалістських політиках (економічні заохочення) та «негативних» репресивних політиках (заборони абортів, обмеження прав ЛГБТК+, атаки на освіту). З'ясовано, що кейс Словаччини ілюструє еволюцію від низової мобілізації (референдум 2015 р.) через парламентський популізм до стрімкої інституціоналізації антигендерного курсу після 2023 року.

Узагальнено, що антигендерний тренд функціонує як інфраструктура неліберальної влади, яка закріплюється через розбудову паралельних структур, контроль над знанням та «руйнування норм» на міжнародному рівні. Водночас наголошено на обмеженості існуючих теоретичних пояснень, як-от «культурний відкат», оскільки антигендерна риторика дедалі частіше мобілізує не лише старші, але й молодші покоління, що ставить нові дослідницькі питання.

Ключові слова: антигендерний тренд; нелібералізм; демократизація; культурний відкат (backlash); популізм; фаміліалізм; державний антифемінізм; Угорщина; Польща; Словаччина.

Вступ

У посткомуністичних країнах Центрально-Східної Європи антигендерна політика стала важливим елементом неліберальної трансформації політичних режимів [1]. Вона слугує не лише ідеологічним маркером правоконсервативних сил, але й інструментом системного звуження громадянських прав, обмеження свобод зібрань, слова, освіти та юридичного визнання вразливих груп. Антигендерні ініціативи в цих державах ілюструють спільні патерни та поетапність переходу від культурних кампаній до інституціоналізації обмежувальних норм на законодавчому рівні.

Антигендерні наративи, що формувалися ще від 1990-х років [2], поступово перетворилися на один із ключових викликів для ліберальної демократії. Їхня риторика, побудована на алармістських тезах про «загрозу традиційним цінностям», стала цементом, який об'єднує консервативні, релігійні та правопопулістські сили у єдиний фронт. Ці рухи активно спрямовують свої зусилля проти ЛГБТ+ спільнот, прав жінок на аборт, гендерного самовизначення та проти програм сексуальної освіти, що вочевидь перетворює їх на політичний інструмент де-демократизації [1]. З огляду на це, осмислення зв'язку між антигендерним рухом і загальним процесом неліберальної трансформації демократичних політичних систем, набуває актуальної потреби.

Цей рух не є локальним явищем; він проявляється глобально, вписуючись у хвилю неліберальних трансформацій останніх десятиліть. Як

показують Богардс і Пето (Bogaards & Petó) [3], антигендерні практики можна класифікувати на три рівні: опозиція до гендеру (делегітимація й риторичний спротив феміністичній політиці), відкат гендерної політики (згортання вже ухвалених заходів з рівності) та державний антифемінізм (перетворення держави на активного опонента феміністичних ініціатив).

Найрезонанснішим відступом від інклюзивних цінностей та свобод став приклад США, де другий термін президентства Дональда Трампа відкрився негайним скасуванням програм рівності, різноманіття та інклюзії (DEI) й ухваленням указу «Захист жінок від екстремізму гендерної ідеології та відновлення біологічної правди у федеральному уряді» [4]. Проте найбільш послідовне слідування визначеним вище рівням антигендерного наступу чітко простежуються в посткомуністичних європейських країнах: від опозиції до гендеру в Словаччині, до «державного антифемінізму» в Угорщині та Польщі, де антигендерна політика стала елементом державної стратегії.

Синхронність згортання прав та обмеження базових демократичних інститутів дозволяє трактувати антигендерний рух як частину ширшого тренду демократичного регресу. Він є не лише симптомом, але й механізмом підриву демократичних структур. Через риторичку «захисту традиційних цінностей» він створює легітимне підґрунтя для демонтажу системи прав і свобод. Як підсумовують Богардс і Пето, антигендерні практики перетворюють державу з партнера феміністичного руху на його опонента [3]. Така трансформація стає справжнім викликом для стійкості ліберальної демократії в цілому.

Метою дослідження є аналіз антигендерного тренду як інструменту неліберальної трансформації в країнах Центрально-Східної Європи. Дослідження спрямоване на виявлення спільних закономірностей та національних особливостей цього процесу через порівняння політик в Угорщині, Польщі та Словаччині.

Методи дослідження

Для досягнення зазначеної мети було використано комплекс загальнонаукових та спеціальних методів. Ключовим став компаративний метод, який дозволив здійснити порівняльний аналіз трьох кейс-стаді (Угорщина, Польща, Словаччина), виявивши спільні патерни та унікальні траєкторії інституціоналізації антигендерної політики. Інституційний аналіз застосовувався для вивчення законодавчих змін, демонтажу органів рівності та створення нових неліберальних інституцій. Дискурс-аналіз допоміг у вивченні риторичних стратегій політичних лідерів та медіа. Історико-хронологічний метод дозволив простежити еволюцію антигендерних рухів від низових ініціатив до рівня державної політики.

Результати дослідження

Одним із ключових теоретичних пояснень антигендерного тренду в сучасних демократіях є концепція «культурного відкату» (*cultural backlash*), розроблена Піппою Норріс та Рональдом Інглгартом. У своїй праці «Трамп, Брекзит і зростання популізму» [5] автори стверджують, що піднесення популістських і авторитарних сил зумовлене не стільки економічними чинниками, скільки «реакцією на широкий спектр швидких культурних змін, які, здається, розмивають базові цінності та звичаї західних суспільств» [5].

Дослідники підкреслюють, що з 1970-х років у західних індустріальних демократіях (на хвилі соціальних рухів 60-70-их років) зростала вага постматеріалістичних цінностей, що включало утвердження прав жінок, рівності ЛГБТ-спільноти та мультикультуралізму. Однак поширення цих прогресивних цінностей запустило механізм реакції серед менш освічених, старших поколінь, які відчували, що їхнє становище маргіналізується [5, с. 28]. Саме ці групи стали головним електоральним ресурсом для правопопулістських рухів. Популістські лідери мобілізують електорат на ґрунті культурних страхів, апелюючи до небезпеки захитування «традиційних гендерних ролей» як виклику суспільному порядку загалом. Таким чином, антигендерний тренд є специфічним проявом спротиву змінам у культурі — так званого культурного відкату (*cultural backlash*), спробою відновлення традиційної ієрархії статей, сім'ї та нації.

Сприйняття «загроженості» традиційним цінностям має глибоко емоційний вимір. Ставлення до нових норм формується через афективні реакції: відчуття образи, страху, сорому чи гніву. Як пояснює Джек Снайдер, у таких умовах «коли сторонні засуджують якусь спільноту, ті, кого це стосується, часто відчують приниження, а не переконання, через що вони згуртовуються й ще більше утверджують свою групову ідентичність» [6, с. 412]. Тобто, саме ця реакція колективного приниження породжує емоційний *backlash* — колективну реакцію образи, гордості й гніву, що виникає у відповідь на «моральне присоромлення» з боку глобальних чи західних інституцій. А неліберальні лідери перетворюють цей «емоційний *backlash*» (реакцію колективного приниження) на політичний капітал, подаючи зовнішню критику як «напад на гідність нації» [6, с. 417], а «традиційну родину» — на символ спротиву [2, с. 46]. У такому дискурсі правоконсервативні сили трактують «гендерну ідеологію» як «моральну паніку», що мобілізує страх і ностальгію.

Це пояснює, чому гендерна рівність, за висловом Джулії Голл [2], редукується до «марксистської або тоталітарної ідеології», а фемінізм і права ЛГБТК+ до «псевдоідеї». Авторка виокремлює три головні виміри цього процесу: фаміліалізм (піднесення «традиційної родини» для контролю над репродуктивністю), «моральне очищення» (обмеження прав ЛГБТК+) та

«когнітивний контроль» (війна проти гендерних студій і сексуальної освіти) [2]. Ці три виміри — репродуктивний, соціальний та когнітивний — визначають, хто є «нормальним громадянином» і що дозволено думати про гендер, виступаючи «емоційним цементом» неліберальних проєктів.

Проте антигендерні кампанії також функціонують як «культурний компенсатор» соціально-економічних наслідків неоліберальних реформ [7]. Це особливо актуально для країн Центрально-Східної Європи, що пережили стрімкий перехід до ринкової економіки. Антигендерний рух відволікає суспільну увагу від структурних причин нерівності, каналізуючи протест у сферу культури. Популістські праві (як PiS у Польщі) поєднують культурний консерватизм («зони, вільні від ЛГБТ») з соціальними програмами («Сім'я 500+»). Такий фаміліалістський дискурс не змінює економічних структур, але створює відчуття «захищеності», ідеалізуючи традиційну роль жінки.

Правопопулістські сили також експлуатують соціальний розрив, зображуючи гендерну рівність як «привілей ліберальних еліт», віддалених від «простих людей». У цьому сенсі антигендерна кампанія стає ефективним електоральним інструментом.

Експерти Звіту ALIGN (Розвиток навчання та інновацій щодо гендерних норм) [8] пропонують ще більш радикальне тлумачення: сучасний антифеміністичний «відкат» — це не спонтанна реакція, а стратегічна, організована та глобально скоординована відповідь на реальні успіхи гендерної рівності. Згідно зі звітом, цей процес живиться «подвійним паливом»: ідеологічними страхами (що рівність веде до «хаосу» і руйнування сім'ї) та зовнішньою нестабільністю (кризами, війнами). Звіт наголошує на чіткій кореляції цієї антифеміністичної риторики із посиленням екстремізму та мілітаризму (просуванням культу «мілітаризованої маскулітності»). На інституційному рівні ці актори вступають в альянси з антидемократичними силами, а «гендерна ідеологія» використовується як «ідеологічний міст», що об'єднує релігійних консерваторів, націоналістів та ультраправих. Їхня спільна тактика варіюється від «руйнування норм» (norm-spoiling) на міжнародних майданчиках (як ООН) до просування регресивного законодавства та демонтажу інституцій рівності на національному рівні [9].

Ці теоретичні рамки — культурний відкат, емоційна мобілізація, економічна компенсація та скоординований стратегічний альянс — дозволяють глибше проаналізувати, як саме антигендерна політика інструменталізується на практиці. Розглянемо це на прикладі трьох ключових країн Центрально-Східної Європи: Угорщини, Польщі, Словаччини.

Угорщина, під керівництвом Віктора Орбана та його партії Fidesz з 2010 року, являє собою найбільш послідовний приклад системного впровадження антигендерної політики як невід'ємної частини будівництва

«неліберальної держави». Базуючись на ідеології «християнської демократії», уряд перетворив антигендерну риторику на стратегічний інструмент для мобілізації електорату та легітимації централізації влади. Цей процес пройшов декілька етапів.

Першим етапом (2011 — 2018) стало створення ідеологічного та інституційного фундаменту. Новий Основний Закон (Конституція) 2011 року нормативно закріпив, що «Угорщина захищає інститут шлюбу як союз чоловіка та жінки» [10]. На цьому фундаменті уряд застосував подвійну стратегію. «Політики заохочення» включали програми «Рік сім'ї» (2018) та «CSOK» (пільгові кредити на житло), що є прикладом «сімейності» (familism) — ідеології, що розглядає стандартизовану сім'ю як основу нації [2]. Водночас перші обмежувальні заходи включали заборону університетського викладання гендерних студій у 2018 році.

Наступний етап (2020 — 2021) ознаменувався прямими законодавчими обмеженнями проти ЛГБТК+ спільноти. У травні 2020 року парламент ухвалив Акт № XXX, розділ 33, що заборонив юридичне визнання гендеру для трансгендерних людей. У грудні 2020 року нові конституційні поправки фактично заборонили усиновлення дітей одностатевими парами. Кульмінацією став ухвалений у червні 2021 року «Закон про захист дітей» (Act LXXIX/2021), який заборонив «зображення або пропаганду» гомосексуальності у контенті, доступному для неповнолітніх [11]. У законі було свідомо поєднано захист дітей від сексуального насильства з обмеженням прав ЛГБТК+. Цей штучний зв'язок між ЛГБТК+ та педофілією став класичною «політичною технологією» [12] для створення образу «нового ворога» та розколу опозиції напередодні виборів 2022 року.

Фінальний етап (2022 — 2025) полягає в інституційному закріпленні репресій. У цей період було ліквідовано Бюро з рівного ставлення, а Офіс омбудсмена втратив незалежність, що підірвало інституційні гарантії захисту від дискримінації [13]. 12 грудня 2023 року парламент ухвалив Закон про захист національного суверенітету (Act LXXXVIII of 2023), який створив Офіс захисту суверенітету для розслідування діяльності НУО та їхнього іноземного фінансування. Останнім актом стала законодавча заборона гей-прайдів у березні 2025 року [14]. Цей крок, що включав дозвіл на використання технологій розпізнавання обличчя проти учасників, був оцінений ILGA-Europe (2025) як інструменталізація ЛГБТК+ спільноти для гуртування праворадикального електорату.

Кейс Польщі є виразним прикладом того, як антигендерний дискурс інституціоналізується через механізм, який Graff та Korolczuk [7] визначили як «опортуністична синергія». Ця концепція описує взаємовигідний альянс між правопопулістською партією при владі («Право і Справедливість», PiS) та ультратраконсервативними рухами (насамперед Instytut Ordo Iuris) [15].

PiS отримала готову ідеологічну базу, тоді як Ordo Iuris отримав безпрецедентний доступ до державних інституцій. Цей процес став практичним втіленням «безсоромної нормалізації праворадикального дискурсу» [16], перетворивши маргінальні ідеї на урядовий мейнстрим.

Хоча коріння процесу сягає перших антигендерних кампаній 2013 року, саме прихід PiS до влади у 2015 році перевів його у фазу системної державної політики. Подібно до угорської моделі, стратегія PiS базувалася на політиках заохочення (позитивний фаміліалізм) та обмежувальних політиках заборон.

У сфері «позитивних» політик заохочення флагманським проектом стала програма «Сім»я 500 +» (2016), що передбачала прямі щомісячні виплати на дітей. Ідеологічно вона закріплювала традиційні цінності [17]. Економічно ж, як зазначає Шелева, Д. (Szelewa) [18], вона створювала стимули для жінок залишатися вдома, оскільки підтримка реалізовувалася через прямі грошові виплати, а не через інвестиції в інфраструктуру догляду.

Паралельно розгорталися «негативні» політики, спрямовані на виключення «інших». Кампанія почалася з агресивної риторики: у 2020 році президент Анджей Дуда назвав «ідеологію ЛГБТ» «більш руйнівною, ніж комунізм» [19]. З 2019 року поширилася хвиля створення так званих «Зон, вільних від ідеології ЛГБТ». Близько ста органів місцевого самоврядування ухвалили резолюції або «Самоврядну Карту Прав Сім'ї», підготовлену Instytut Ordo Iuris [15]. Хоча ця кампанія мала суспільний ефект, вона здебільшого провалилася на інституційному рівні: через тиск Європейського Союзу до весни 2025 року остання така резолюція була скасована.

Успішнішими виявилися атаки на освіту та репродуктивні права. Уряд PiS неодноразово намагався ухвалити закон «Lex Szagnek», що мав на меті посилити державний контроль над школами та обмежити доступ НУО [20]. Кульмінацією ж стало рішення контрольного PiS Конституційного трибуналу від 22 жовтня 2020 року (справа К 1/20), яке фактично заборонило аборти у разі тяжких вад плоду, запровадивши один із найсуворіших абортних законів у Європі [21]. Польський кейс демонструє специфічний «антиколоніальний» фрейм: на відміну від західноєвропейського «фемонаціоналізму» [22], польський наратив подає «гендеризм» як нову форму колоніального домінування з боку ЄС та ООН [7].

Кейс Словаччини демонструє іншу траєкторію, що еволюціонувала від популістської мобілізації громадянського суспільства до стрімкої державної інституціоналізації антигендерної політики. На відміну від Угорщини чи Польщі, словацький антигендерний рух тривалий час був більш розпорошеним, спираючись на коаліцію католицької церкви, консервативних НУО та окремих популістських партій.

Перший етап (2014 – 2015) характеризувався мобілізацією та закладенням нормативних основ. Ще у червні 2014 року парламент вніс до Конституції поправку, яка визначила шлюб як «унікальний союз чоловіка та жінки» (Ústavný zákon č. 161/2014 Z. z.) [23]. У 2015 році консервативна «Альянс за сім'ю» ініціювала референдум про заборону одностатевих шлюбів, усиновлення та сексуальної освіти [24]. Хоча референдум провалився через низьку явку (21%), він мав істотний дискурсивний успіх: антигендерна риторика була легітимізована на національному рівні.

Другий етап (2016 – 2023) можна охарактеризувати як парламентський популізм. З приходом до парламенту ультраправої «Народної партії Наша Словаччина» (ĽSNS), антигендерна риторика закріпилася у політикумі. Подібно до сусідніх країн, почала формуватися політика подвійного тиску. З одного боку, уряди за участі партій «Ми – Сім'я» (Sme Rodina) та «Звичайні люди та незалежні особистості» (OĽaNO) просували «політики заохочення», зокрема «просімейний пакет» (rodinný balíček), ухвалений у червні 2022 року [25, 26]. Цей пакет, що передбачав підвищення сімейних допомог і податкових пільг, критикувався у «Білій книзі» уряду за те, що він, подібно до польської моделі, зосереджувався на прямих грошових трансферах, а не на розвитку послуг, зміцнюючи патерналістську модель [27]. З іншого боку, у 2023 році було ухвалено закон, що змінив правила видачі *rodné číslo* (ідентифікаційного номера), фактично заблокувавши юридичне визнання гендеру для трансгендерних людей [28].

Завершальний етап, системна державна інституціоналізація, розпочався після виборів у вересні 2023 року та приходу до влади коаліції Роберта Фіцо («Напря́м – соціальна демократія», Smer-SD) та ультраправої «Словацької національної партії» (SNS). Нова влада стрімко перейшла до дій: міністерка культури Мартіна Шимковічова (SNS) негайно заявила про припинення фінансування ЛГБТК+ проєктів та скасування стратегій рівності [29]. У вересні 2025 року Парламент схвалив конституційну поправку, яка визначала статі лише на основі біологічних критеріїв та обмежувала усиновлення [30]. Цей крок демонструє тактику нормативного змішування, коли дискримінаційні положення (обмеження прав ЛГБТК+) об'єднуються із соціально схвальними (гарантія рівної оплати праці). Цей підхід, подібно до угорського «омнібусного закону», ускладнює критику та легітимізує обмежувальні норми.

Висновки

Проведений компаративний аналіз антигендерного тренду в Угорщині, Польщі та Словаччині у поєднанні з критичним осмисленням теоретичних концепцій «культурного відкату», «безсоромної нормалізації» та «державного антифемінізму» дозволяє стверджувати, що антигендерна політика у Центрально-Східній Європі є не просто дискурсивною

реакцією чи спонтанним культурним явищем, а свідомо вибудованою політичною стратегією та інфраструктурою неліберальної влади. Ця інфраструктура інституційно закріплюється через кадрову політику, створення паралельних квазінаукових інституцій (як-от Instytut Ordo Iuris у Польщі), цілеспрямовану ремаскулінізацію політичного простору та демонтаж органів рівності.

Операціоналізація антигендерного наступу чітко слідує трьом рівням, визначеним М. Богардсом і А. Пето: опозиція гендеру, відкат гендерних політик та державний антифемінізм. Траєкторії досліджуваних країн виразно ілюструють цю типологію. Словаччина демонструє еволюційний перехід від першого рівня (референдум 2015 року, низова мобілізація) через другий (парламентський популізм 2016-2023) до третього рівня (стрімка інституціоналізація після виборів 2023 року). Натомість Угорщина та Польща (за часів правління PiS) є яскравими прикладами повністю реалізованого «державного антифемінізму», де держава цілеспрямовано перетворилася з потенційного партнера феміністичного руху на його системного опонента, використовуючи законодавчі, судові та адміністративні механізми для демонтажу політик рівності.

Ключовим механізмом легітимації цього процесу виступає «безсромна нормалізація» праворадикального дискурсу, описана Рут Водак. Популістські лідери свідомо руйнують норми публічної комунікації, легітимізуючи мову ворожнечі та перетворюючи маргінальні ідеї на урядовий мейнстрім. Цей процес спирається на «емоційний backlash» — реакцію колективного приниження, яку Джек Снайдер описує як відповідь на зовнішню критику з боку міжнародних інституцій, та на «культурний відкат», де страх перед «гендерною ідеологією» використовується для мобілізації консервативного електорату через афективні реакції: відчуття образи, страху та гніву.

Компаративний аналіз виявив спільний патерн подвійної політики у всіх трьох досліджуваних країнах: поєднання «позитивних» фаміліалістських заходів (економічні стимули, як-от програма «Сім» я 500+» у Польщі, CSOK в Угорщині або «просімейний пакет» у Словаччині) та «негативних» репресивних політик (заборони абортів, «анти-ЛГБТК+» закони, атаки на освіту та гендерні студії, обмеження юридичного визнання гендеру). Фаміліалістські політики функціонують як «культурний компенсатор» економічної непевності, створюючи ілюзію захищеності через ідеалізацію традиційної ролі жінки-матері, тоді як репресивні політики створюють образ «внутрішнього ворога» (ЛГБТК+ спільнота, феміністки, «гендерна ідеологія») та консолідують владу через мобілізацію морального паніки.

Водночас проведений аналіз висвітлює фундаментальну проблему, що вимагає подальшого дослідження. Теоретична рамка «культурного

відкату», хоч і залишається ключовою для розуміння витоків антигендерного тренду як реакції консервативних старших поколінь на постматеріалістичні цінності, сьогодні вже не є вичерпною для пояснення його поточної динаміки. Останні електоральні дані в Європі (зокрема, стрімке зростання підтримки «Альтернативи для Німеччини» серед молодих виборців або успіх словацької SNS) свідчать, що антигендерна риторика знаходить резонанс далеко за межами вікових когорт, які «втрачають» своє становище внаслідок культурних змін. Це ставить перед дослідниками критичне питання: чи не запустився «маховик самовідтворення», де антигендерна політика, пройшовши етап «безсоромної нормалізації» та інституціоналізації, перетворилася на універсальний мобілізаційний інструмент залучення різних протестних груп, незалежно від віку, які прагнуть радикальних змін і шукають чіткого «ворога»? Це припущення вимагає глибшого аналізу механізмів міжпоколіннєвої трансмісії антигендерного дискурсу та вивчення того, як антигендерна політика трансформується з реакційного феномену у проактивну стратегію мобілізації. Такий аналіз є необхідним для розуміння ймовірних сценаріїв розгортання правопопулістського тренду в Європі та світі.

Список посилань

1. Тукаленко І. Глобальний антигендерний тренд та криза ліберальної демократії. Міжнародна наукова конференція «Дні науки філософського факультету — 2025», 24-25 квіт. 2025 р.: [матеріали доповідей та виступів] / редкол.: А. Є. Конверський [та ін.]. К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2025. С. 779 — 783 [1049]. URL: <https://daysofscience-knu.net.ua/index.php/conference/issue/view/14/81>
2. Hall J. Familism, gender roles, and reproduction. Jackson School of International Studies, University of Washington. 2022. URL: https://jsis.washington.edu/nie/wp-content/uploads/2022/10/23_TF-JSIS_495C_Lang_Final.pdf
3. Bogaards M., Petó A. Gendering de-democratization: Gender and illiberalism in post-communist Europe. *Politics and Governance*. 2022. Vol. 10, No. 4. P. 1 — 5. DOI: <https://doi.org/10.17645/pag.v10i4.6245>
4. The White House. Defending women from gender ideology extremism and restoring biological truth to the federal government. January 2025. URL: <https://www.whitehouse.gov/presidential-actions/2025/01/defending-women-from-gender-ideology-extremism-and-restoring-biological-truth-to-the-federal-government/>

5. Inglehart, R. F. & Norris, P. (July 29, 2016). Trump, Brexit, and the Rise of Populism: Economic Have-Nots and Cultural Backlash. HKS Working Paper No. RWP16-026. URL: <https://ssrn.com/abstract=2818659>
6. Snyder J. Human rights for pragmatists: Social power in modern times. Princeton: Princeton University Press, 2022. DOI: <https://doi.org/10.2307/j.ctv25c4zgx>
7. Graff A., Korolczuk E. Anti-Gender Politics in the Populist Moment. *The Gender Backlash in Central and Eastern Europe* / eds. E. Krizsán, R. Roggeband, M. Mulinari. London: Routledge, 2021. P. 147 – 163. URL: <https://library.oapen.org/bitstream/id/7824c33b-6d93-4041-9aff-7b7c5ac57133/9781000413298.pdf>
8. Khan A., Tant E., Harper C. Facing the backlash: what is fuelling anti-feminist and antidemocratic forces? ALIGN Framing paper. London: ODI, 2023. URL: <https://www.alignplatform.org/sites/default/files/2024-03/align-framingpaper-backlash-mar24-es.pdf>
9. Holmes R. Feminist responses to «norm-spoiling» at the United Nations. ODI Briefing note. April 23, 2024. URL: https://odi.cdn.ngo/media/documents/ODI-FeministResponseNormSpoiling-Briefingnote_Final_Z2fwTg4.pdf
10. Parliament of Hungary. The Basic Law of Hungary. April 25, 2011. URL: https://njt.hu/translated/doc/TheBasicLawofHungary_20220101_FIN.pdf
11. Prime Minister's Cabinet Office. Act LXXIX of 2021 on taking more severe action against paedophile offenders and amending certain Acts for the protection of children. June 22, 2021. URL: <https://kormany.hu/en/ministry-of-justice/act-lxxix-of-2021>
12. Szakács T. Hungarian parliament passes anti-LGBT law packaged as anti-paedophile bill. *Átlátszó*. June 16, 2021. URL: <https://english.atlatszo.hu/2021/07/09/hungarys-new-anti-lgbt-law-is-mostly-about-the-upcoming-elections/>
13. ILGA-Europe. 2025 Rule of law submission: The rights and experiences of LGBTI people. February 2025. URL: <https://www.ilga-europe.org/files/uploads/2025/02/2025-Rule-of-Law-submission.pdf>
14. AP News. Hungary's new anti-LGBTQ+ law bans Pride events and sparks protests. March 19, 2025. URL: <https://apnews.com/article/e7a0318b09b902abfc306e3e975b52df>
15. Instytut Ordo Iuris. Samorządowa Karta Praw Rodzin [Local Government Charter of Family Rights]. 2019. URL: <https://kartarodzin.pl/>

16. Wodak R. *The politics of fear: The shameless normalization of far-right discourse*. 2nd ed. London: SAGE Publications, 2021. DOI: <https://doi.org/10.4135/9781529739664>
17. Hall J. *Gender, Feminism, and Family Values. Countering the Illiberal Drift in Europe: Mobilizing Civil Society and Governments to Defend Liberal Democracy* / ed. S. Lang. Seattle: The Donald C. Hellman Task Force Program, University of Washington, 2023. P. 46 – 58.
18. Szelewa D. Care, cash and control: Familialist welfare and gendered citizenship in Central and Eastern Europe. *Social Policy & Administration*. 2023. Vol. 57, No. 2. P. 218 – 231. DOI: <https://doi.org/10.1111/spol.12871>
19. Reuters. Poland's Duda says 'LGBT ideology' more destructive than communism. June 13, 2020. URL: <https://www.reuters.com/article/idUSKBN23KoF6/>
20. Notes from Poland. Poland's controversial 'Lex Czarnek 2.0' education bill falls after president issues veto. December 1, 2022. URL: <https://notesfrompoland.com/2022/12/01/polands-controversial-lex-czarnek-2-0-education-bill-falls-after-president-issues-veto/>
21. Trybunał Konstytucyjny [Constitutional Tribunal]. Wyrok w sprawie o sygn. akt K 1/20 [Judgment in case no. K 1/20]. *Dziennik Ustaw* 2021, pos. 175. October 22, 2020. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20210000175>
22. Dietze G. Sexueller Exzeptionalismus: Überlegenheitsnarrative in der (extremen) Rechten [Sexual exceptionalism: Narratives of superiority in the (extreme) right]. Bielefeld: transcript Verlag, 2019. DOI: <https://doi.org/10.14361/9783839445440>
23. Ústavný zákon č. 161/2014 Z. z., ktorým sa mení a dopĺňa Ústava Slovenskej republiky. *Zákony pre ľudí*. 2014. URL: <https://www.zakonypreludi.sk/zz/2014-161>
24. BBC News. Slovakia referendum on gay marriage invalid. February 8, 2015. URL: <https://www.bbc.com/news/world-europe-31170464>
25. European Commission. Slovakia: A proposal to improve support for families affected by controversies and political turmoil. *ESPN Flash Report* 2022/61. 2022. URL: <https://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=26152&langId=en>
26. *The Slovak Spectator*. Parliament passes 'pro-family' package. June 22, 2022. URL: <https://spectator.sme.sk/c/22943181/parliament-passes-pro-family-package.html>

27. Vláda Slovenskej republiky. White Paper 4: Sociálna spravodlivosť – Moderný sociálny systém. 2022. URL: https://www.vlada.gov.sk/site/assets/files/3071/white_paper_4_socialna_spravodlivost_online_2.pdf
28. Amnesty International. Slovakia: New law restricting legal gender recognition is a deplorable attack on trans rights. June 21, 2023. URL: <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2023/06/slovakia-new-law-restricting-legal-gender-recognition-is-a-deplorable-attack-on-trans-rights/>
29. Denník N. Ministerka Šimkovičová zastavila dotácie pre LGBTI+ organizácie, chce podporovať „tradičnú kultúru». October 27, 2023. URL: <https://dennikn.sk/3646580/ministerka-simkovicova-zastavila-dotacie-pre-lgbti-organizacie-chce-podporovat-tradicnu-kulturu/>
30. TASR. Slovak Parliament approves constitutional amendment defining biological sex. September 26, 2025. URL: <https://www.tasr.sk/tasr-clanok/TASR:2025092600000153>

References

1. Tukanenko, I. (2025). The Global Anti-Gender Trend and the Crisis of Liberal Democracy. International Scientific Conference “Days of Science of the Faculty of Philosophy – 2025”, April 24-25, 2025: Proceedings of Reports and Presentations / Editorial board: A. Ye. Konverskyi et al. Kyiv: Publishing and Printing Center “Kyiv University”, 779-783 [1049]. <https://daysofscience-knu.net.ua/index.php/conference/issue/view/14/81>
2. Hall, J. (2022). Familism, gender roles, and reproduction [PDF]. Jackson School of International Studies, University of Washington. https://jsis.washington.edu/nie/wp-content/uploads/2022/10/23_TF-JSIS_495C_Lang_Final.pdf
3. Bogaards, M. & Petó, A. (2022). Gendering de-democratization: Gender and illiberalism in post-communist Europe. *Politics and Governance*, 10(4), 1 – 5. <https://doi.org/10.17645/pag.v10i4.6245>
4. The White House. (2025, January). Defending women from gender ideology extremism and restoring biological truth to the federal government. <https://www.whitehouse.gov/presidential-actions/2025/01/defending-women-from-gender-ideology-extremism-and-restoring-biological-truth-to-the-federal-government/>
5. Inglehart, R. F. & Norris, P. (July 29, 2016). Trump, Brexit, and the Rise of Populism: Economic Have-Nots and Cultural Backlash.

- HKS Working Paper No. RWP16-026. URL: <https://ssrn.com/abstract=2818659>
6. Snyder, J. (2022). Human rights for pragmatists: Social power in modern times. Princeton University Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctv25c4zgx>
 7. Graff, A., & Korolczuk, E. (2021). Anti-Gender Politics in the Populist Moment. In E. Krizsán, R. Roggeband, & M. Mulinari (Eds.), *The Gender Backlash in Central and Eastern Europe* (pp. 147 – 163). Routledge. <https://library.oapen.org/bitstream/id/7824c33b-6d93-4041-9aff-7b7c5ac57133/9781000413298.pdf>
 8. Khan, A., Tant, E. & Harper, C. (2023) ‘Facing the backlash: what is fuelling anti-feminist and antidemocratic forces?’ ALIGN Framing paper. London: ODI. (www.alignplatform.org/resources/briefing-facingbacklash).
 9. Holmes, R. (2024, April 23). Feminist responses to ‘norm-spoiling’ at the United Nations. ODI Briefing Note. https://odi.cdn.ngo/media/documents/ODI-FeministResponseNormSpoiling-Briefingnote_Final_Z2fwTg4.pdf
 10. Parliament of Hungary. (2011, April 25). The Basic Law of Hungary. https://njt.hu/translated/doc/TheBasicLawofHungary_20220101_FIN.pdf
 11. Prime Minister’s Cabinet Office. (2021, June 22). Act LXXIX of 2021 on taking more severe action against paedophile offenders and amending certain Acts for the protection of children. <https://kormany.hu/en/ministry-of-justice/act-lxxix-of-2021>
 12. Szakács, T. (2021, June 16). Hungarian parliament passes anti-LGBT law packaged as anti-paedophile bill. *Átlátszó*. <https://english.atlatszo.hu/2021/07/09/hungarys-new-anti-lgbt-law-is-mostly-about-the-upcoming-elections/>
 13. ILGA-Europe. (2025, February). 2025 Rule of law submission: The rights and experiences of LGBTI people. <https://www.ilga-europe.org/files/uploads/2025/02/2025-Rule-of-Law-submission.pdf>
 14. AP News. (2025, March 19). Hungary’s new anti-LGBTQ+ law bans Pride events and sparks protests. <https://apnews.com/article/e7a0318b09b902abfc306e3e975b52df>
 15. Instytut Ordo Iuris. (2019). Samorządowa Karta Praw Rodzin [Local Government Charter of Family Rights] [Webpage]. <https://kartarodzin.pl/>

16. Wodak, R. (2021). *The politics of fear: The shameless normalization of far-right discourse* (2nd ed.). SAGE Publications. <https://doi.org/10.4135/9781529739664>
17. Hall, J. (2023). Gender, Feminism, and Family Values. In S. Lang (Ed.), *Countering the Illiberal Drift in Europe: Mobilizing Civil Society and Governments to Defend Liberal Democracy* (pp. 46 – 58). The Donald C. Hellman Task Force Program, University of Washington.
18. Szelewa, D. (2023). Care, cash and control: Familialist welfare and gendered citizenship in Central and Eastern Europe. *Social Policy & Administration*, 57(2), 218-231. <https://doi.org/10.1111/spol.12871>
19. Reuters. (2020, June 13). Poland's Duda says 'LGBT ideology' more destructive than communism. <https://www.reuters.com/article/idUSKBN23KoF6/>
20. Notes from Poland. (2022, December 1). Poland's controversial 'Lex Czarnek 2.0' education bill falls after president issues veto. <https://notesfrompoland.com/2022/12/01/polands-controversial-lex-czarnek-2-0-education-bill-falls-after-president-issues-veto/>
21. Trybunał Konstytucyjny [Constitutional Tribunal]. (2020, October 22). Wyrok w sprawie o sygn. akt K 1/20 [Judgment in case no. K 1/20]. *Dziennik Ustaw 2021*, pos. 175. <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20210000175>
22. Dietze, G. (2019). Sexueller Exzeptionalismus: Überlegenheitsnarrative in der (extremen) Rechten [Sexual exceptionalism: Narratives of superiority in the (extreme) right]. transcript Verlag. <https://doi.org/10.14361/9783839445440>
23. Ústavný zákon č. 161/2014 Z. z., ktorým sa mení a dopĺňa Ústava Slovenskej republiky. (2014). *Zákony pre ľudí*. <https://www.zakonypreludi.sk/zz/2014-161>
24. BBC News. (2015, February 8). Slovakia referendum on gay marriage invalid. <https://www.bbc.com/news/world-europe-31170464>
25. European Commission. (2022). Slovakia: A proposal to improve support for families affected by controversies and political turmoil. *ESPN Flash Report 2022/61*. <https://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=26152&langId=en>
26. The Slovak Spectator. (2022, June 22). Parliament passes 'pro-family' package. <https://spectator.sme.sk/c/22943181/parliament-passes-pro-family-package.html>
27. Vláda Slovenskej republiky. (2022). White Paper 4: Sociálna spravodlivosť – Moderný sociálny systém. <https://www.vlada.gov.>

sk/site/assets/files/3071/white_paper_4_socialna_spravodlivost_online_2.pdf

28. Amnesty International. (2023, June 21). Slovakia: New law restricting legal gender recognition is a deplorable attack on trans rights. <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2023/06/slovakia-new-law-restricting-legal-gender-recognition-is-a-deplorable-attack-on-trans-rights/>
29. Denník, N. (2023, October 27). Ministerka Šimkovičová zastavila dotácie pre LGBTI+ organizácie, chce podporovať „tradičnú kultúru“. <https://dennikn.sk/3646580/ministerka-simkovicova-zastavila-dotacie-pre-lgbti-organizacie-chce-podporovat-tradicnu-kulturu/>
30. TASR. (2025, September 26). Slovak Parliament approves constitutional amendment defining biological sex. <https://www.tasr.sk/tasr-clanok/TASR:2025092600000153>

Inna Tukalenko

*Candidate (PhD) of Philosophical Sciences,
Associate Professor at the Department of Political Science
Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)
<https://orcid.org/0000-0003-4169-6457>
e-mail: tukalenkoia@knu.ua*

Iryna Liashchenko

*Candidate (PhD) in Political Science,
Associate Professor at the Department of Political Science
Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)
<https://orcid.org/0000-0001-5444-3470>
e-mail: iral@ukr.net*

Viktoriia Petrenko

*Candidate (PhD) in Political Science,
Associate Professor at the Department of Political Science
Taras Shevchenko National University of Kyiv (Kyiv, Ukraine)
<https://orcid.org/0000-0001-5348-1803>
e-mail: vvv-556@ukr.net*

**THE ANTI-GENDER TREND AS A TOOL OF ILLIBERAL
TRANSFORMATION: MANIFESTATION TENDENCIES IN
CENTRAL AND EASTERN EUROPEAN COUNTRIES**

Abstract

This article provides a comprehensive analysis of the anti-gender trend as a strategic tool of illiberal transformation in Central and Eastern European countries. It is substantiated that anti-gender policy is not merely an ideological marker for right-wing conservative forces but a systemic mechanism of de-democratization aimed at curtailing civil rights and dismantling liberal institutions. Key theoretical frameworks for understanding this phenomenon are identified, including the concept of «cultural backlash» as a reaction to

progressive changes (Inglehart, Norris) and the «shameless normalization» of far-right discourse (Wodak). It is explained how populist leaders use the emotional resource of «moral panic» and «defense of the nation» to legitimize authoritarian practices.

A comparative analysis of three case studies — Hungary, Poland, and Slovakia — is conducted. It is established that Hungary and Poland demonstrate a model of «state antifeminism» based on a dual strategy: «positive» familialist policies (economic incentives) and «negative» repressive policies (abortion bans, restrictions on LGBTQ+ rights, attacks on education). It is ascertained that the Slovak case illustrates an evolution from grassroots mobilization (the 2015 referendum) through parliamentary populism to the rapid institutionalization of an anti-gender course after 2023. The conclusions summarize that the anti-gender trend functions as an infrastructure of illiberal power, which is entrenched through the development of parallel structures, control over knowledge, and «norm-spoiling» at the international level. Furthermore, the limitations of existing theoretical explanations, such as «cultural backlash,» are highlighted, as anti-gender rhetoric increasingly mobilizes not only older but also younger generations, posing new research questions.

Keywords: anti-gender trend; illiberalism; de-democratization; cultural backlash; populism; familialism; state antifeminism; Hungary; Poland; Slovakia.

Стаття надійшла до редакції 17.10.25

© Тукаленко І. А., Лященко І. А., Петренко В. В., 2025